

Azərbaycan torpaqlarında Ermənistan dövləti necə qurulub?

AMEA Tarix və Etnologiya İnstitutu Qərbi Azərbaycan tarixi şöbəsinə Rusiya işğalından sonrakı dövrdə Qafqazda aparılan erməniləşdirmə prosesinin müxtəlif yönələri, xalqımıza məxsus torpaqlara köçürülmüş erməni icmalarının xəyanətəkar əməlləri, bu ərazilərdə oyuncaq Ermənistan dövləti yaradılmasının gedişi ətrafı araşdırılır, tarixi fakt, sənəd və əsaslı sübutlar sistemləşdirilir.

Şöbənin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Cəbi Bəhramov “Şimali Azərbaycan ərazilərinin Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı və Qərbi Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə güzəştə gedilməsi” adlı tarixi очерkində 1813, 1828, 1918, 1920-1929-cu illərdə tarixi ərazilərimizin necə erməniləşdirildiyini və itirildiyini tədqiq edib.

Müəllif bildirir ki, çar Rusiyası və Qacarlar dövləti arasında 12 oktyabr 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il fevralın 10-da imzalanmış Türkmənçay müqavilələrinə əsasən, Azərbaycan torpaqlarının bölüşdürülməsi soydaşlarımızın Avropada tətbiq olunan hər bir xalqın təməl hüququnun–legitimlik hüququnun pozulması ilə nəticələndi. Yəni Azərbaycan xalqının razılığı olmadan onun özü və ərazi bütövlüyü pozulmuş oldu.

Türkmənçay müqaviləsinin 15-ci maddəsinə əsasən, Qacarlar dövləti və Osmanlı Türkiyəsi ərazilərindən ermənilərin Rusiya imperiyası tərəfindən işğal olunmuş Şimali Azərbaycan ərazilərinə kütləvi şəkildə köçürülməsinə başlandı. 1826-1828-ci illərdə II çar Rusiyası–Qacarlar dövləti müharibəsi gedişində Şimali Azərbaycanın İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqları ərazilərinə 8 min 249 erməni ailəsi köçürüldü. 1828-1830-cu illər ərzində isə Cənubi Qafqaza Qacarlar dövləti ərazisindən 40 min, Osmanlı Türkiyəsi ərazilərindən isə 85 min nəfər erməni köçürüldü. Onlar Gəncə və Qarabağ və İrəvan xanlıqlarının ən yaxşı torpaqlarında yerləşdirildilər. Erməni icmalarına 200 min desyatindən çox xəzinə torpağı ayrıldı.

1828-ci il martın 21-də çar I Nikolayın fərmanı ilə İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazilərində yenə Azərbaycan xalqının iradəsinin əleyhinə olaraq, ermənilər üçün qondarma “Erməni vilayəti” yaradıldı. Bu addım çar Rusiyası tərəfindən Azərbaycan xalqının legitimlik hüququnun növbəti dəfə pozulması idi. XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Rusiya imperiyası tərəfindən Cənubi Qafqazda həyata keçirilən xristian etiqadlı xalqların bu ərazilərə köçürülməsi işi getdikcə ardıcıl xarakter almaqla məqsədyönlü siyasətə çevrilmişdi. XIX

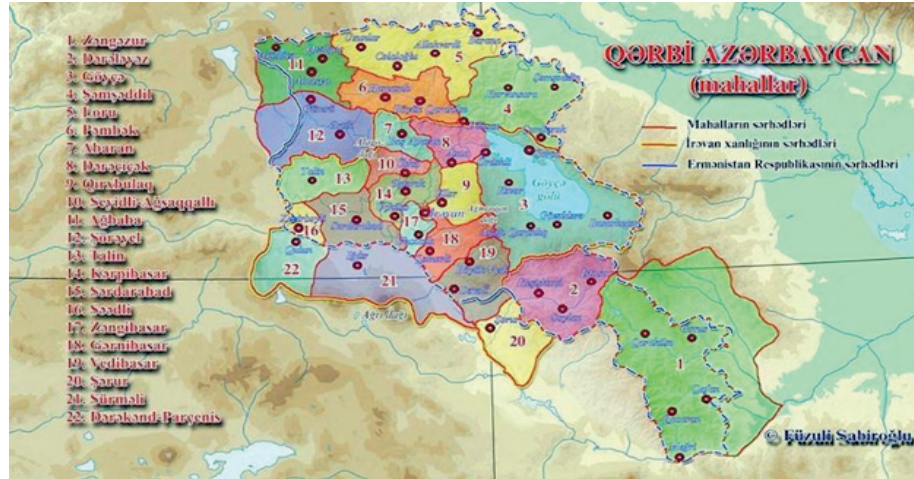
əsrin axırlarında isə çar hökuməti köçürmə üzrə qanun vericilik aktlarının hazırlanmasına başlamışdı.

1899-cu il aprelin 15-də II Nikolay tərəfindən “Cənubi Qafqazda köçürməyə icazə” haqqında qanun imzalanmışdı. 1900-cü il dekabrın 22-də elan olunmuş yeni qanunda isə Qafqazda mülkü işlər üzrə baş rəisə icazə verilmişdi ki, “rus mənşəli və pravoslav dininə mənsub kəndlərin” vəsatətlərini yalnız ilkin qaydada müzakirə etməklə, onlar xəzinə torpaqlarında yerləşdirilsin. Yerli hakimiyyət orqanları çarın bu sərəncamını həyata keçirərək artıq 1901-ci ilin martında köçürmə sahələrini müəyyənləşdirməyə başlamışdılar.

Tarixçi alim daha sonra qeyd edir ki, 1904-cü ilin iyulunda çar Rusiyası hökuməti tərəfindən daha yeni bir qanun verilməmişdi: “Kənd əhlinin və əkinçi meşşanların könüllü surətdə köçürülməsi haqqında müvəqqəti qaydalar” barədə qanuna görə yalnız rus mənşəli, pravoslav dininə mənsub yerli adamların və ya 3 idarənin – Daxili İşlər Nazirliyinin, Hərbi İdarənin və Qafqazda Mülkü İşlər üzrə Baş rəisin mülahizəsi ilə bölücü dini sektantlarına mənsub şəxslərin imperiyanın müsəlman ucaqlarına, o cümlədən də Cənubi Qafqaz diyarına köçürülməsinə icazə verilmişdi.

Çar hökuməti tərəfindən aparılan bu məqsədyönlü siyasət bütün XIX əsr ərzində davam etmiş və nəticədə Şimali Azərbaycan ərazilərinə köçürülən ermənilərin sayı çar məmuru və publisist N.Şavrov 1911-ci ildə yazırdı: “Hazırda Cənubi Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyon nəfəri yerli əhali olmayıb, bizim tərəfimizdən buraya köçürülən ermənilərdir”. XX əsrin əvvəlində onların Cənubi Qafqazda ən başlıca himayədarı olan Qafqaz canişini İ.Vorontsov-Daşkov 1912-ci il oktyabrın 12-də çar II Nikolaya məktubla müraciət edərək yazırdı: “Həmişə bizə böyük xidmətlər göstərmiş ermənilərə himayədarlıq etməklə biz etibarlı müttəfiq qazanmışıq”.

Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda təşkil etdiyi milli toqquşmalarla müşayiət edilən dağıdıcı müstəmləkə siyasətinin mahiyyətini I Dövlət Dumasının Yelizavetpol

(Gəncə – C.B.) quberniyasından seçilmiş deputatı İsmayıl xan Ziyadxanov 12 iyun 1906-cı ildə keçirilən I çağırış I sessiyanın 25-ci iclasında 1906-cı il mayın 27-də İrəvanda tatarlarla (azərbaycanlılarla– C.B.) ermənilər arasında baş vermiş toqquşmalar, əhəlinin təhlükəsizliyinin təmin olunması tədbirləri barədə Nazirlər Şurası sədrinə verilən sorğuya dair müzakirələrdə iştirakı zamanı demişdi: “Biz-müsəlmanlara onlar deyirdilər ki, siz iqtisadi cəhətdən erməniləri kölə vəziyyətinə salmışınız, onlar öz çarlığını yaratmaq istəyərək güclü silahlanırlar, bir gün görəcəksiniz ki, siz artıq yoxsunuz. Ermənilərə isə deyirdilər ki, panislamizm ideyası müsəlman cəmiyyətinin bütün təbəqələrinə dərin kök salmışdır və bir gün müsəlmanlar sizi tikə-tikə doğrayacaqlar. Fitnəkarlıq bu yolla gedirdi”.

Cəbi Bəhramov daha sonra yazır ki, 1917-ci il oktyabrın 26-da Rusiyada ABŞ və Avropa maliyyə maqnatlarının yardımı ilə bolşeviklərin həyata keçirdikləri hərbi çevriliş nəticəsində Petroqradda hakimiyyət onların əlinə keçdi. Sovet Rusiyası Polşa, Finlandiya və Pribaltika ölkələrinin dövlət müstəqilliyi tanınsa da, Cənubi Qafqaz ölkələri içərisində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət müstəqilliyi tanınmadı. Bunun isə əsas səbəbi Bakı neftini əldən verməmək idi. Buna görə də hakimiyyəti silahla ələ alan bolşeviklər çarizmin Şimali Azərbaycana qarşı yeritdiyi siyasətə daha sərt xarakter verərək daşnak-kommunist ermənilərdən istifadəyə üstünlük verdilər.

1917-ci il dekabrın 16-da RSFSR XKS-nin sədri V.Leninin sərəncamı ilə S.Şaumyan Qafqazın Fövqəladə və Səlahiyyətli Komissarı təyin edildi və ona burada öz fəaliyyətini təşkil etmək üçün 500 min

rubl qızıl pul ayrıldı. Cənubi Qafqaza gələn Şaumyan Bakıda bütün anti-Azərbaycan siyasəti qüvvələrlə birləşərək hakimiyyəti ələ keçirdi. Bolşevik-daşnak hakimiyyətini burada möhkəmləndirmək üçün 1918-ci il fevralın 13-də RSFSR XKS yeni qərar qəbul etdi. Bu qərara əsasən, Şaumyanın sərəncamına 31,8 milyon rubl qızıl pul, 5 min tüfəng, 2 milyon patron, 35 pulemyot, 2 aeroplan, 2 zirehli maşın və döyüşçü dəstələri, o cümlədən Moskva Hərbi Dairəsinin 4cü sayyar inqilabi dəstəsi göndərildi. Nəticədə, 1918-ci ildə Bakı şəhəri və onun ətrafında olan ərazilərdə yaşayan azərbaycanlı əhaliyə qarşı ən ağır cinayət-soyqırımı cinayəti törədilərək ən azı 12 mindən artıq azərbaycanlı məhv edildi. 1918-ci ilin martından 1921-ci il avqustun 1-dək isə bütün Şimali və Cənubi Azərbaycan ərazilərində 700 mindən çox azərbaycanlı soyqırımı cinayətlərinin qurbanı oldu.

Bu cinayətlərin hansı səbəbdən törədildiyini Şaumyan Leninə 13 aprel 1918-ci il tarixli məktubunda yazırdı: “Əgər onlar qəbul edəlsəydi, Bakı Azərbaycanın paytaxtı elan edilər və bütün qeyri-müsəlman ünsürlər tərk-silah və məhv edilərdi”. O zaman Bakı şəhəri sovet Rusiyasının əlinə idi. Bütün bunlarla yanaşı, Şimali Azərbaycanın İrəvan, Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində erməni quldur dəstələri yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı talan və quldur hücumlarına davam edirdi.

I Dünya müharibəsinin gedişində çar Rusiyasının süqutundan sonra imperialist dairələrin fəal himayəsi ilə Qərbi Azərbaycanda yaradılmış oyuncaq Ermənistan dövlətinin ərazilərini bolşevik Rusiyasının tarixi türk torpaqları hesabına xeyli geniş-

ləndirdiyini sübuta yetirən müəllif daha sonra bildirir:

– 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyasından başqa əraziləri ələ keçirə bilməyən ermənilər 1920-ci il aprelin 28-də Şimali Azərbaycan sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra bolşeviklərin himayəsi ilə yeni ərazilər əldə etməyə nail oldular. Sovet Rusiyası hökuməti Gürcüstan və Daşnak Ermənistanı ilə ərazi məsələlərini Azərbaycan SSR hökumətindən gizli aparırdı. Ən dəhşətli isə o idi ki, Azərbaycan SSR nümayəndə heyəti belə danışıqlara cəlb edilərkən onları ya milliyyətə ermənilər, ya da gürcülər təmsil edirdilər.

1921-ci il yanvarın 12-də Azərbaycan KP MK Siyasi və Təşkilat Bürolarının iclasında Zəngəzurun müsəlman əhalisi yaşayan hissəsinin inzibati cəhətdən təşkili haqqında qərar qəbul edildi. Zəngəzurun azərbaycanlı əhalisini sıxışdırmaqda davam edən ermənilər bununla kifayətlənməyərək sonralar bir sıra ərazilərin də ələ keçirilməsinə nail oldular. Belə ki, Cənubi Qafqaz MİK Rəyasət Heyətinin 1927-ci il 1 yanvar tarixli iclasında Mehri-Cəbrayıl qəzasında 24 kəndin, 1927-ci il 20 iyun tarixli iclasında isə Zəngəzur-Kürdüstan qəzasının 1,065 desyatın ərazisinin bu və ya digər qəzalara aid edilməsi məsələləri müzakirə edildi.

Yenə də bu qanunverici hakimiyyət orqanının 1929-cu il fevralın 18-də M.Saxakayanın sədrliyi, Azərbaycan nümayəndələrindən isə D.Bünyatzadə, M.Bağirov və S.Yaqubovun iştirakı ilə keçirilən iclasda Mehrdə erməni rayonu yaratmaq adı altında Zəngilan rayonunun 3 kəndi: Nüvədi, Ernəzir və Tuğut-Ermənistan SSR-ə verildi. Beləliklə, Zəngəzurun cənub-qərb hissəsindəki torpaqların da ermənilərə “bağışlanması” və burada Mehri rayonunun təşkili ilə Azərbaycan SSR özüünün tərkib hissəsi olan Naxçıvan diyarından ayrı salındı, bu bölgə ilə əlaqə çətinləşdi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 1921-ci il Qars müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sərhədlərinə gəldikdə isə, həmin müqavilədə Naxçıvan ərazilərinin qaranlı kimi çıxış edən Osmanlı Türkiyəsi dövlətinin razılığı olmadan Cənubi Qafqaz Sovet MİK Rəyasət Heyətinin 1929-cu il 18 fevral tarixli qərarı ilə bölgənin 657 kvadrat kilometr ərazisi Ermənistan SSR-ə verildi. Bu orqanın 1938-ci il 5 mart tarixli iclasının qərarına əsasən, Şərunun Sədərək və Kərki kəndləri ətrafındakı müəyyən ərazilər Ermənistan SSR-ə keçdi.